

Recensioner

Gammal historia på nytt sätt

Dick Harrison, *Sveriges historia. 600–1350*. Stockholm: Norstedts 2009. 502 sidor.

Att skriva synteser över Sveriges historia är ingenting som tycks ha lockat historikerskrået. Det senaste större arbetet är det ofta chikanerade enmansprojekt som vetenskapsjournalisten Herman Lindqvist rodde i hamn mellan 1992 och 2002. De tio välfyllda banden ledde till bitska kommentarer från fackhistoriker om att vilken kollega som helst skulle vara kapabel att skriva någonting bättre och vederhäftigare. Lindqvist hade en motfråga som det var onekligen var svårt att värja sig mot: om så var fallet, varför hade då ingen professionell historiker tagit upp pennan på flera decennier? Den beklämmande sanningen var att inget nytt flerbandsverk hade kommit ut sedan *Den svenska historien* (10 band, 1966–1969), som i sin tur var en utvidgning av ett läromedel från 1962 och idag gör ett delvis skäligen torrt intryck.

För informerade texter med anknytning till forskningsläget har vi därför sedan några decennier varit hänvisade till ett fåtal mindre synteser i ett band, eller till de serier som finns för undervisning på högskolenivå. Den sistnämnda lektyn är knappast kalkylerad att locka många andra än studenter och lärare. Kontrasten är tydlig mot grannländerna Danmark och Norge där ett antal omfattande flerbandsverk har sett dagens ljus under de senaste 30 åren. Förklaringen ligger rimligen både i det publika intresset och i förlagens policy. Att samla författare och få pusselbitarna på plats innebär en stor satsning. Trots att det finns ett betydande allmänt intresse för historia har risken för ekonomiska misskalkyleringar möjligen satt käppar i hjulen för stora flerbandsverk. Fast det är ändå inte hela sanningen med tanke på den nyutkomna *Signums svenska kulturhistoria* som täcker mycket av det vi i konventionell mening kallar historia, inklusive politisk kultur.

Men nu är det alltså dags igen. Lundaprofessorn Dick Harrison har tagit initiativet till en välbehövlig syntes som kommer att omfatta åtta band på omkring 500 sidor var. I skrivande stund har tre band hunnit komma ut, och denna recension kommer i första hand att diskutera band 2, skrivet av Dick Harrison själv. Vissa utblickar kommer att göras mot det första bandet som är författat av arkeologen Stig Welinder. Att en medeltidshistoriker

har varit drivkraften bakom projektet visas av den relativa vikt som lagts på äldre historia respektive förhistoria. Band 1 löper från det som traditionellt kallas jägarstenåldern till 600 e.Kr. under det att band 2 behandlar perioden från 600 till 1350. Sammanlagt får perioden fram till Gustav Vasa omkring 1200 av 4000 sidor.

Att verkets uppläggning innebär någonting delvis nytt ses också av periodindelningen. I en större europeisk kontext brukar man konventionellt låta medeltiden börja efter Västromerska rikets fall i slutet av 400-talet, medan man i Sverige ofta stöter på 1060 som ungefärligt gränsår, samtidigt som den föregående vikingatiden blir en sorts mellanliggande period mellan förhistorisk och historisk tid. I sitt förord hänvisar Harrison till nyare forskning som alltmer har analyserat tidig svensk historia i ljuset av utvecklingen på kontinenten och på brittiska öarna. Den senare tidsgränsen är mer självklar: digerdöden år 1350 är onekligen den största kända katastrof som drabbat det svenska folket och gav förutsättningar för nya ekonomiska och i förlängningen politiska strukturer. Den okonventionella uppdelningen fortsätter för övrigt i band 3, som löper från 1350 till 1600 och därmed ignorerar det magiska året 1521 som i nästan all historisk litteratur utgör en gränsmarkering.

Stig Welinders förhistoriska del slår an tonen genom att programmatiskt tona ner de tre klassiska fornåldrarna. Stenålder, bronsålder och järnålder är enligt hans uppfattning inte helt lyckade beteckningar. Den komplicerade verklighet som låter sig spåras i materialet ger inte anledning att se sten, brons eller järn som definierande markörer för samhällena. Frågan är väl om Welinder har hittat ett koncept som fungerar bättre. Hans volym behandlar smått och stort i en ibland något förvirrande sekvens. På sidan 86 omtalas skogsgravar från 200 f.Kr., på sidan 87 renjägare från 7500 f.Kr., på sidan 88 Egil Skallagrimssons saga från 1230-talet, och på sidan 89 den äldre runraden från 100–800 e.Kr. Det är lätt för den oinvigde läsaren att gå vilse bland alla skiftande kulturella former och källtyper.

Dick Harrisons text i del 2 är i mitt tycke bättre strukturerad. För den som är bekant med hans detaljrika arbete om svensk medeltid för högskolebruk, *Sveriges historia – medeltiden* (Stockholm: Liber 2002) känns många formuleringar och resonemang igen. I likhet med Welinder väljer han på ett tydligt sätt ta avstånd från en del historiska konventioner som spökat i historieböckerna i det längsta, och även att ha en geografiskt betydligt bredare ansats än vad som är vanligt. Bokverket handlar enligt titeln om *Sveriges historia*. Ja, men vad är Sverige? Det vanliga mönstret i litteraturen har varit att behandla det som ligger inom Sveriges nuvarande gränser när det gäller förhistorien, men att för den följande perioden inskränka sig till de delar som lydde under svenska kronan före 1645.

Enligt Harrisons uppfattning är det omöjligt att tala om ett ”Sverige” för tusen år sedan. Ett någorlunda stabilt rike hör till en senare period och började ta form under Birger jarl och Magnus ladulås på 1200-talet. När man diskuterar äldre förhållanden bör man alltså undvika att läsa historien baklänges. Under vikingatiden visste ingen att ett stabilt kristet kungarike om några hundra år skulle omfatta svea- och götalandskapen. I anslutning till detta resonemang väljer Harrison att relativt utförligt diskutera dansk och norsk historia

som på olika sätt haft betydelse för maktförhållanden, politisk kultur, handel och så vidare i delar av det som idag kallas Sverige. Det betyder att vi får veta mer om Harald blåttand än om Olof skötkonung. Samerna omtalas på några sidor, som dock mest handlar om deras relationer till skandinaviska grupper.

De geografiska utblickarna är emellertid vidare än så. En klar förtjänst med arbetet är att det kontextualiserar politiska och samhällsliga förhållanden genom att visa på kopplingarna med världen bortom Skandinavien. Svenska högaristokrater på krigståg bland tyska korsfarare i Baltikum förekommer på sidorna liksom handelsrivaler i köpmannastaten Novgorod och furstliga äktenskapspartners från länderna söder om Östersjön. Däremot är behandlingen av finländska förhållanden relativt sparsam. Enligt min uppfattning borde det ha funnits mer utrymme för ett område som delvis kom att knytas till Sverige i slutet av perioden. Det finskspråkiga forskningsläget om äldre medeltid har nyligen sammanfattats i Philip Lines monumentala verk *Kingship and state formation in Sweden, 1130–1290* (Leiden: Brill 2007) som ändå finns upptaget i litteraturlistan.

I dagstidningarnas recensioner av Harrisons bok har ibland hörts röster om att kungar och krig har åkt ut från framställningen till förmån för samhälliga strukturer, vilket skulle skilja sig från äldre historieverk. Det är inte helt sant. Det finns visserligen utförliga kapitel som diskuterar kyrkliga förhållanden och liv och leverne i land och stad, men mycket av framställningen kretsar ändå kring politisk makt. Den pratglade Carl Grimberg säger i första delen av sin klassiker *Svenska folkets underbara öden* (Stockholm: Norstedt 1913) ytterst lite om den politiska historien före 1250 och förbigår de flesta kungarna under perioden med tystnad. Sextiotalets standardverk *Den svenska historien* innehåller inte heller speciellt mycket stoff om den äldsta medeltidens politiska händelseförlopp. Harrison är mer samvetsgrann; han summerar det som är känt om kungar och stormän före Bjälboätens tid, vilket ibland är föga mer än namnet.

Samtidigt betonar han att den kungaräcka som tonar fram ur dimmorna under vikingatiden inte kan ses som en succession av monarker över ett tidigt Sverige. Enligt Harrisons uppfattning var de regenter som skymtar förbi i de knapphändiga källorna från 800- till 1200-talen nyckelfigurer i maktnätverk snarare än härskare över stabila territoriella enheter. Makten tycks ha utgått från konstellationer av viktiga släkter och maktområden var därför föränderliga och kunde skifta kraftigt över tiden. Att Olof skötkonung omkring år 1000 tycks ha utövat inflytande i bygderna kring Mälaren och Vättern gör honom alltså inte till den förste säkra "kungen av Sverige" som brukar påstås i uppslagsverk och handböcker. Det är först långt in på 1200-talet som det svenska kungadömet börjat ansluta sig till det gängse europeiska högmedeltida mönstret, med reglering av undersåtars rättig- och skyldigheter och en tydligare institutionaliserad social skiktning. Birger jarl (död 1266) framstår i Harrisons skildring som en nyckelfigur, en hårdhänt men allsidigt duglig gestalt som tvingar fram en ökad (men fortfarande bräcklig) centralisering av makten. Dock avstår Harrison från att diskutera processen i termer av det omstridda feodalismbegreppet, vilket hade krävt en utförlig specialdiskussion.

Över huvud taget har Welinder såväl som Harrison avstått från att diskutera forskningssläget, i varje fall annat än i mycket övergripande termer. Inte heller förekommer fotnoter. Det kan vara ett klokt strategiskt val om man ser till den intresserade allmänhet som bokverket uppenbarligen vänder sig till. *Name-dropping* och genomgångar av rådande hypoteser brukar inte främja läsvänligheten. Samtidigt finns det vissa faror här. Welinder och Harrison har sina uppfattningar klara, uppfattningar som inte alla kollegor skulle skriva under på. En genomläsning av de minst sagt eldfångda debattinläggen i *Historielärarnas förenings årskrift* 2006 visar vad det är frågan om. Här polemiserar Harrison mot två forskare som arbetar efter helt andra metoder. Det spröda skriftliga källmaterialet för perioden har lett till tolkningar av politiska utvecklingar som skiljer sig nära nog diametralt. Det gäller framför allt den känsliga frågan om den svenska riksbildningsprocessens kronologi, och vilka landskap som varit ledande i densamma.

Som allmänt historieintresserad akademiker finner jag i stort sett Harrisons avvägningar rimliga – om Welinders har jag svårare att uttala mig utan de nödvändiga fackkunskaperna. I par fall kan jag reagera på att Harrison gör en fråga dunklare än den kanske hade behövt vara. Det gäller kanske framför allt hans strävan att övertyga läsaren om att ett fastare svenskt territorium knappast dyker upp förrän under 1200- och 1300-talen. Han noterar att högmedeltida traditioner kring kungaval och eriksgata inte kan spåras längre tillbaka än 1200-talet. Han observerar också att termen *svear* som dyker upp då och då i spridda äldre källor kunde ha olika betydelser i olika sammanhang. ”Varje omnämnande av Svíaríki, Svíþjóð och Sueonia måste analyseras för sig” (s 35).

Men kan man verkligen reducera termer som *svear* och *götar* till stormän eller medlemmar av ett politiskt system som Harrison tycks vilja? Att etnicitet var flytande och obeständigt i äldre tid är väl etablerat inom den senare forskningen, till exempel rörande de langobarder som Harrisons doktorsavhandling handlade om. Å andra sidan levde etnoterritoriella benämningar på kontinenten, som Schwaben och Sachsen, kvar medeltiden igenom trots att de politiska gränserna hela tiden skiftade starkt. Med tanke på bokens omfång och ambitiösa anslag hade jag gärna sett en lite tydligare orientering i historisk geografi. När det gäller svearna förekommer de i olika sammanhang vikingatiden igenom. I flera av de texterna nämns svear och daner som de två nordiska folkstammar som ”räknades”, så att man nästan får förutsätta en viss etnoterritoriell kontinuitet (vilket inte utesluter förändringar över tiden). I manuskriptet *Cotton Vitellius A.XV* från cirka 1000–1010 talar *Beowulfs* författare om Sweorice och om ”den främste” kung som utdelade skatter i detta rike. I *Exeterboken* från cirka 960–990 nämner poemet *Widsið* på ett par ställen *Sweom* som av poeten tilldelas en arketypisk kung, Ongendtheow. Under vikingatiden nämns svear i bevarade påvebrev, de frankiska riksannalerna, Einhards Karl den storebiografi, Ottars och Wulfstans reseberättelser, och Rimberts Ansgarsbiografi. Det etnoterritoriella begreppet *Svíþjóð* var känt i södra Södermanland på 1000-talet då det förekommer på runstenen Sö Fv1948;289 i formen *Suithiuthu*. Begreppet nämns även på två runstenar från Lolland och Skåne. Det sagda betyder inte att Harrison har orätt i sina slutsatser om att tidiga kungliga

maktinnehav var överherravälden och temporära maktkonstellationer snarare än kontinuerliga välden byggda på etniskt definierade folkgrupper, men jag tror att han reducerar etnicitetsfrågan för mycket. En klarare presentation av det äldsta källstoffet hade hjälpt läsaren att bilda sig en uppfattning.

I ett fall hör jag som lektor vid ett småländskt lärosäte varningsklockorna ringa. Bokens sista kapitel skisserar det högmedeltida Sveriges territoriella utveckling. Inordningen av Småland i det svenska politiska systemet ses här som en sen företeelse där det småländska inlandet inte inlemmas förrän långt in på 1200-talet. I Saxo Grammaticus *Gesta danorum* från cirka 1200, bok 14, kapitel 11-12, omtalas dock ett danskt fälttåg mot den svenske kungen Sverker den äldre som riktas mot Varend (Werendiam) och Finnveden (Finniam). Detta inträffade på 1150-talet. Samme krönikör skriver i sitt företal att Halland och Blekinge gränsar till Norge och Götaland, vilken sistnämnda region naturligtvis var en bärande del i det som höll på att bli Sverige. Något liknande sägs för övrigt i Adam av Bremens biskopskrönika från cirka 1075, bok 4, kapitel 14. Adam skriver även att finnvedingarna tydde sig till biskopen av Skara, vilket väl ger en intressant fingervisning hur områden i Småland började dras in i överherradömen, nämligen genom kyrkliga influenser. Kanske det finns goda skäl att misstro eller omtolka dessa källor, men i så fall hade man gärna sett att Harrison förklarar saken för den oinvidde läsaren.

Sextiotalets standardverk *Den svenska historien* byggde på en grundtext av Jerker Rosén och Sten Carlsson som varvades av ett stort antal essäer av specialister. Det är ett koncept som endast i mindre utsträckning har behållits i den nya serien. Åtta mindre essäer på omkring 45 sidor har infogats med ämnen som fornnordisk religion, klimatutveckling och det äldsta Lund, men över 90 procent av texten är skriven av en enda författare. Konceptet med att en individuell historiker skriver om en lång och mångskiftande period har tidigare prövats i bland annat *Bra böckers världshistoria* (Höganäs: Bra böckers förlag 1983-1987) med tämligen blandad framgång. Det finns många aspekter att sätta sig in i när en så lång och källkritiskt komplicerad period som denna ska skildras. Förutom studier av de källtexter som utgör historikernas vanliga stoff har arkeologi, pollenanalyser, studiet av arkitektoniska lämningar, filologi, runologi, ortnamnsforskning och en hel del ytterligare gjort snabba förflyttningar framåt under senare decennier. Det är orimligt att tänka sig att en person ska kunna vara uppdaterad på allt som rör sig vid forskningsfronten, vilket Harrison själv villigt medger i sitt förord. I generell bemärkelse fungerar bokens text bäst för perioder och fält där det finns ett textmaterial att bygga på i kombination med rikliga lämningar av materiell kultur. I andra partier av boken upprepas besvärjande att ”vi vet inte” när författaren ställs inför källtorka, vilket i längden blir lite tjatigt och frustrerande.

Kommer då det nya bokverket att stå sig som standardverk under de följande decennierna? Frågan är avhängig av vad man som allmän läsare är ute efter. Welinders och Harrisons volymer är knappast några officiellt hållna genomgångar av forskningsläget,

* Aktiviteterna följer indelningen i Strandberg (2008) men är betecknade något annorlunda. Aktiviteterna finns också beskrivna i avsnitt 2 ovan.

och Welinders volym kan dessutom vara snårig att hitta rätt i. De bägge författarna är inte rädda att ta ställning i frågor som är ytterst omdiskuterade. Ibland framstår de som partisaner för sin tolkning. Jag har i det föregående pekat på vissa faror med ett sådant förfarande. Ett alternativ hade naturligtvis varit att låta flera experter samskriva texten. Men det finns ändå flera skäl att känna tacksamhet för att det nya projektet har initierats. Harrisons text framstår som en allsidig behandling av det ”svenska” samhället under 750 år och känns stilistiskt och berättartekniskt som en betydligt mer inspirerande läsning än den gamla bokserien från sextiotalet.

Hans Hägerdal